

РОЗДІЛ 1

ПРИБУТТЯ

Нас вивантажують по одному. У когось руки зв'язані скотчем, у мене – щільно заклацнуті наручниками, у кожного на голові мішок або пакет. Усе, що я забрав із попереднього підвалу, – рукопис, решта речей на мені. Нас ставлять до стіни, ретельно обшуковують, аркуші в старій течці дозволяють забрати. Це – прибуття, і кожен із нас зрештою розуміє, що опинився не у в'язниці. Точніше, не в офіційній в'язниці, куди зазвичай звозять людей. У цьому місці статті цілком інакші: шпідіаж, тероризм, екстремізм. Незабаром я отримаю два вироки по 15 років кожний за сімома кримінальними статтями. Шість із них будуть пов'язані з моєю фаховою журналістською діяльністю, і лише одна стаття – шпідіаж. Таке тут майже у кожного: в'язниця для «особливо небезпечних» – саме так адміністрація визначала наш контингент. Нас розводять по камерах: усі двері чорного, дуже насиченого кольору, вікна – зафарбовані білим, у кожній камері цілодобово увімкнене світло,

вимикати його не можна навіть удень. Щойно відчиняються двері, всі зриваються зі своїх ліжок, надівають на голови пакети, руки ховають за спину і відвертаються обличчям до вікна. Усе це відбувається протягом трьох секунд. Такий місцевий порядок: ані лежати, ані дивитися в бік вікон або відеокамери не можна було...

Отже, «Ізоляція». Вулиця Світлого Шляху, 3. Усі ми прибули на територію колишнього заводу ізоляційних виробів у центрі Донецька. Тут – військова база, а також – одна з найжорстокіших в'язниць так званої ДНР. Ця тюрма не має категорії, офіційно вона не існує, неофіційно – у підвалах і камерах десятки людей. Навкруги бетон і металева арматура, це заводська промислова зона, яку я побачу лише рік по тому, коли мені нарешті дозволять зняти з голови пакет, перш ніж піти в душ. А поки що ми не можемо звикнути, що в камері є раковина й унітаз: із нас досі сплеться шкіра після підвалу «контори», де я збув півтора місяця, а інші, кому пощастило менше, – понад 200 днів. Умови утримання збивають нас із пантелику: вони вводять в оману кожного, хто чує про цю тюрму. «Концтабір із кондиціонером? Ви жартуєте?» – таке мені часто випадало чути вже на волі, коли намагався пояснити, чим була для нас ця в'язниця.

Що ж... Якщо прибуваєте влітку, вас і справді зустрічають невисокі квіти під вікнами, а в деяких камерах є кондиціонер, що залишився із заводських довоєнних часів. Це правда, але не вся. Мій сусід, що посивів за місяць, розповість вам ще одну частину правди: він тиждень не міг говорити, бо втратив голос – зірвав його за одну ніч, поки кричав із прив'язаними до геніталій проводами.

Електричний струм і облізла шкіра на мошонці розкажуть вам про «Ізоляцію» значно краще, ніж кондиціонер.

Тут усе символічно. Якщо ви пройдетеся по «Ізоляції» без мішка чи пакета на голові, – а таке право можна заробити через місяці, – то просто біля спуску в підвал побачите картини із зображенням Леніна, а також його бюст. Колись територія заводу ізоляційних виробів слугувала потужною платформою культури: тут збиралися художники й інші митці, влаштовували виставки та інсталяції. Коли ж у Донецьк прийшли «руській мір» і ФСБ, перемиг Ленін і його «Світлий Шлях»: дорога в комуністичний рай укотре обернулася підвалом і пеклом. Система ще радянських бомбосховищ колишнього заводу перетворилася на систему катівень, а ангари і бокси, в яких колись висіли картини, заповнили танки і сотні мін.

Утім, «Ізоляцію» створили не лише як в'язницю для інакомислячих. Справді, багато моїх співкамерників потрапили сюди за «неправильне листування» або висловлювання в соцмережах на підтримку України у цій війні. Така позиція відразу ж класифікувалася як «екстремізм» й автоматично зумовлювала покарання на строк від п'яти років. Власне, свої п'ять років із загального терміну я отримав за звичайнісінькі лапки в репортажах, де вдавався до словосполучення «Донецька Народна Республіка», маючи на увазі, що її не визнає міжнародне співтовариство і навіть Росія. Ці лапки негайно тягнуть за собою ваш підпис на папері, який гордо повідомляє про те, що піймано злочинця, «який заперечує державний суверенітет ДНР». Згодом я запитаю про це слідчого: «Ви дали мені сім статей, які тягнуть майже на довічне. Тому для мене ці лапки вже

не мають значення. Та невже вам не шкода нівечити життя тих, які просто написали одне речення в себе на сторінці? І лише за це людина мусить сісти на п'ять років?». І слідчий на це цілком відверто відповів: «Зазвичай у тих, хто слово "ДНР" бере в лапки, ми неодмінно знаходимо і шпionаж». Цей конвеєр тут безкінечний: безмірний потік отаких «шпionів» і «екстремістів» дозволяє висмоктувати із жертв усе, що тільки можна в них відібрати. Авто, гроші, квартири, майно, а в моєму разі – навіть кухонні ножі й кілька флаконів парфумів, що їх поцупили під час незаконного обшуку: спадкоємці совєцьких чекістів, за прикладом своїх прабатьків у кирзових чоботях і плащах, не гребують у Донецьку нічим.

Та все ж це лише один бік життя тих, хто потрапив до «Ізоляції». Інший пов'язаний із долею тих, хто воював за цю систему і кого вона перемолола. За 28 місяців мого перебування тут не було жодного дня, щоб я не сидів у камері з кимось із місцевих так званих військових. Ці підвали бачили весь «армійський склад»: від «генерала-майора» до «рядових». Щойно 2014-го «Ізоляція» замінила картини й артоб'єкти на колючий дрiт і кулеметні точки, як перетворилася на катівню для так званих козаків, що їхні банди роззброювали і звозили сюди учорашні «товариші по зброї» аж до 2016 року. На стінах камери я бачив «наскельний живопис» – псевдо і відтинки часу, який вони тут збули. Утім, до «хати» потрапляли щасливчики, адже більшість із них утримували просто в підвалі на дерев'яних піддонах, а частину було фізично знищено: про число трупів на території «Ізоляції» досі немає точних даних. Та варто лише пройтися до літнього душу повз

вентиляцію однієї з шахт, і в носа вдаряє стійкий запах розкладеної плоті.

Упродовж 2017-2018 років система почала діяти не так кострубато: якщо раніше ніхто занадто не переймався офіційними обвинуваченнями, то зараз своїм же «військовим» раз по раз давали статті «державної зради» і «незаконного зберігання зброї». Я сидів із представниками майже всіх місцевих «бригад і батальйонів», зокрема із «начальниками штабів» і «заступниками комбригів»: 2017-го року їх хвиля за хвилею кидали в підвали, а тоді піднімали у камери вже зламаними і такими, що геть не розуміли, за що вони ще рік тому проливали тут кров. Деяких, особливо затятих, привозили сюди разом із дружинами, щоб чоловік був поступливіший і швидше підписав необхідний документ.

Такою тюрма видається зовні. Але це я зрозумію згодом, а поки лише відчуваю, що щось тут не так. Ні, я ще й близько не усвідомив, куди саме нас привезли і через що тут доведеться пройти мені й десяткам інших полонених, але вже з перших хвилин відчуваю дещо дивне. Відразу розумію, що точиться воно із ледь прочинених вікон. Звісно ж це автомобілі! За нашими вікнами – траса, і звідти знай долинають звуки транспорту, що проїжджає повз. Це мене приголомшує: у попередньому підвалі єдиним звуком, який ми чули, було гудіння ліфта, бо щойно воно припинялося – розуміли, що вже минула ніч. Так ми міряли час, і коли в підвалі – лише одного разу – аварійно згасло світло і ввімкнулося червоне вічко відеокамери, ми відчували себе живцем похованими в тих холодних стінах.

Але зараз – усе інакше. Оце «інакше» кидає в одну з найнебезпечніших ілюзій, які чигають на людину тут:

здається, що отой шум і денне світло свідчать про те, що тюрма — ненадовго. Я чую звуки транспорту і думаю, що тепер уже точно скоро вийду звідси, адже там, за вікном, за якихось кілька метрів таки існує геть інакший світ. У підвалі нам часто видавалося, що його вже нема: ні автовок, ні людей, ні сонця, ні вітру вже не існує. З нами щось сталося, але це «щось» вочевидь сталось і з ним, з оцим старим заїждженим світом: не могли самих лише нас занурити в цей морок. Звісно, ми говорили про це жартома, та часом я думав: а скільки потрібно тут просидіти, щоб повірити в це? Скільки потрібно буде часу в німотній напівпідземлі, перш ніж ці думки перестануть викликати в нас посмішку?

Аж ось з'ясовується, що життя нікуди не зникло. По-перше, тут, у цій камері, нас зустрічають нові люди: виявляється, можна сидіти не в «одиначці» й, коли знімаєш із голови пакет, бачити когось, окрім зображення святої на запліснявілій іконі. По-друге, хтось же таки їздить на цих авто, хтось водить автобус, в якому кудись поспішають люди. Їхнє життя триває, та чи знають вони, що тут — ми? Ясна річ, вони про нас не знають, зате їм добре відомо про цю тюрму: за кілька місяців один із охоронців хвалитиметься, що поряд з «Ізоляцією» навіть автобуси стараються не спинятися. Печальна слава про «донецький концтабір» пробуджує в його засновників справжню гордість. Вони — творці страху, єдиного продукту, який випускає нині колишній завод. Ці думки, немов скалки, розсипаються від удару об металеві двері. Я достоту підстрибую на своїх нарах, як і десяток таких самих, як я, — і чую своє прізвище: «Надів пакет! Став лицем до стіни! Голову нижче! Руки за спину! Крок вправо — на вихід!». Розпочався огляд. Тієї

миті я ще не знаю, що оглядатиме нас один із найжорсткіших місцевих садистів. За якоюсь похмурою іронією ця людина обіймала тут посаду лікаря. Він дозволив мені зняти пакет, а сам натомість сидів у чорній масці, й запитав, чи маю скарги на здоров'я після попереднього утримання. Я відповів, що й досі не відчуваю кісточок на великих пальцях рук, до яких прив'язували дроти. «Це нестрашно: щось суттєве є?» Нічого «суттєвого» я в себе не знайшов.

Забігаючи наперед, скажу, що цього чоловіка чути було завжди, коли він приїздив до «Ізоляції»: зазвичай на новоприбулих він дико горлав уже в коридорі, обкладаючи їх усіма, якими тільки можна, матюками, а вночі — разом із господарем цього місця — блукав коридором і витягував у нього в'язнів. Те, що з ними потім відбувалося, залежало від кількості спожитої горілки і фантазії тих, хто намірився їх катувати. Саме цей чоловік уранці оглядав ребра, які сам же вночі зламав, і опіки від тортур, тому мої занімілі пальці могли його лише дратувати.

Але тоді всього цього я ще не знав. До того ж півтора місяця з пакетом на голові під час будь-якої розмови зараз спричиняли дискомфорт: дивно, але я майже почувався винним через те, що стою перед ним без пакета, хоч він сам наказав мені його зняти. Уже тоді я зрозумів, як сильно змінився внутрішньо, хоча мій шлях в «Ізоляції» лише розпочався. Тому я відчув полегшення, коли мені нарешті наказали знову надіти свій пакет і відпровалили в камеру: там крізь щілини у вікнах і досі яскраво сяяв інший світ...

РОЗДІЛ 2

«ІЗОЛЯЦІЯ» Й «ПОНЯТІЯ»

Щойно я потрапив із «одиначки» підвалу в камеру «Ізоляції» і з мене зняли пакет, то перше, що почув, було: «Тут спить педераст. З ним не говорити, від нього нічого не брати, речі на ці нари не класти. Зрозумів?». У мене був шок, адже я подумав, що опинився у справжній тюрмі, і краще, аби так воно й було. Але було не так. «Ізоляція» не просто не вкладалася в норми будь-якої відомої в'язниці. Система «понятій», себто правил тюремного життя, які сповідувалися в цьому місці, була в кожній камері своя, на свій власний збочений смак.

Та перш ніж перейти до питання про те, що ж за «понятія» діяли в самій «Ізоляції», варто в загальних рисах змалювати класичну кримінальну систему норм, за якими живе звичайна зона на пострадянському просторі. Відразу хочу зауважити, що як журналіст я й до полону не працював із темою тюремних «понятій», тому не можу претендувати на фахове розуміння цієї достоти безмежної сфери.

За всю свою історію «понятія» зазнали стількох змін, – не маючи водночас письмової форми, – що часто на «валах», себто в процесі розв'язання кримінальних питань, арештанти відразу з'ясовують, старого чи нового трактування дотримується опонент.

Останнім «правильним законником», або «злодієм у законі», на зонах заведено вважати Васю Брильянта (він же – Владімір Бабушкін), що його смерть у сумнозвісній колонії «Білий лебідь» поклала край давній злодійській системі. Системі, за якої «злодій» був зобов'язаний відбутися термін на зоні, не міг мати сім'ї і дружини, власності, а також не мав жити в розкошах або працювати. Цікаво, що один зі злочинців, котрий іще застав «злодіїв» давньої формації, розповідав мені про те, як був присутній на зустрічі двох «законників» в Одесі. Один із них, за давніми правилами, жив мало не в комуналці: у його квартирі майже не було меблів, дверей ніколи не замикав, а сам зрештою так і помер на своєму старому дивані. Натомість інший «злодій» приїхав до нього з Москви на дорогих автівках із цілою армією охорони, і його колега по криміналу кинув йому: «Ти на війну приїхав чи до брата?».

До того ж є ще одна причина, чому я обережно ставлюся до цієї теми. Мій співкамерник-рецидивіст одного разу зауважив: «Ти захопив лише краєчок цього життя, бо судити по "Ізоляції" про тюрму – це однаково що судити по презервативу про жінку». Так насправді і є. Це був «лише краєчок» тієї нормальності, що зазвичай чекає на людей у таборах. Я кажу про нормальність, тому що навіть на зоні, де я нарешті опинився перед обміном полоненими, було геть інакше життя. Попри те що наш